

Timothy Snyder

Holokaustas -- nepripažinta realybė

Nors Europa klesti, jos rašytojams ir politikams rūpi mirtis. Masinės civilių Europos gyventojų žudynės XX a. ketvirtuoju ir penktuoju dešimtmečiais yra atskaitos taškas sumaišyti tingoms šiandieninėms diskusijoms apie atmintį ir kriterijus kokios nors bendros etikos, kokia galėtų sieti europiečius. Tiek nacistinė Vokietijos, tiek Sovietų Sąjungos biurokratija individualius gyvenimus pavertė masinėmis mirtimis, konkrečius žmones — nužudytųjų statistika. Sovietai slėpė savo masines žudynes tamsiuose miškuose ir falsifikavo duomenis apie regionus, kuriuose jie privertė žmones mirti iš bado; vokiečiai vertė vergus darbininkus užkasti aukomis tapusius žydus, deginti juos milžiniškose krosnyse. Mes, istorikai, turime, kiek leidžia galimybės, išsklaidyti šiuos šėšėlius ir pareikalauti atskaitos už šiuos žmones. To iki šiol nepadarėme. Osvencimas, sutartinai laikomas adekvačiausiu ar galutiniu masinių žudynių simboliu, iš tikrųjų yra tik žinojimo pradžia, įžanga į tikrąjį praeities suvokimą, kuris dar turi įvykti.

Pats įsitikinimas, kad kai ką žinome apie Osvencimą, iškreipia mūsų supratimą apie holokaustą: šiek tiek žinome apie Osvencimą todėl, kad ten išliko gyvųjų, o jie išgyveno todėl, kad Osvencimas buvo ne tik mirties fabrikas, bet ir darbo stovykla. Gyvi liko daugiausia Vakarų Europos žydai, nes į Osvencimą paprastai siųsdavo žydus vakariečius. Po Antrojo pasaulinio karo tie Vakarų Europos žydai, kurie liko gyvi, galėjo laisvai rašyti ir išleisti tai, ką norėjo, o Rytų Europos žydai, atsidūrę kitapus Geležinės uždangos, to negalėjo. Vakaruose atsiminimai apie holokaustą pradėjo (nors ir labai lėtai) įsilieti į istorinius raštus ir visuomenės sąmonę.

Ši išgyvenusiųjų istorijos forma, kurios garsiausias pavyzdys yra Primo Levio raštas, masinių žudynių realybę atskleidžia vis dėlto neadekvačiai. "Anos Frank dienoraštyje" dėmesys sutelktas į asimiliuotų Europos žydų bendruomenes Olandijoje ir Vokietijoje, o jų tragedija, nors yra siaubinga, bet sudaro palyginti labai mažą holokausto dalį. Iki 1943 ir 1944 m., kai nužudyta daugiausia Vakarų Europos žydų, holokaustas didžiąja dalimi jau buvo baigtas. Du trečdaliai žydų, nužudytų per karą, buvo sunaikinti jau 1942 m. pabaigoje. Pagrindinės aukos — Lenkijos ir SSRS žydai, sušaudyti mirties duobėse arba nuuodyti anglies monoksidu, kuris iš vidaus degimo varikliu buvo pumpuojamas į dujų kameras Treblinkoje, Bezece ir Sobibore — okupuotos Lenkijos teritorijoje.

Osvencimas, kaip holokausto simbolis, neįtraukia tų, kurie atsidūrė istorinio įvykio epicentre. Didžiausia holokausto aukų grupė — ortodoksiškai religingi ir jidiš kalbantys Lenkijos žydai, arba vartojant kiek niekinantį vokišką terminą *Ostjuden*, o jie buvo kultūriškai svetimi vakarų europiečiams, taip pat ir Vakarų Europos žydams. Holokausto atmintyje jie ir toliau tam tikru atžvilgiu marginalizuojami. Mirties mašina Osvencimas–Birkenau buvo sukonstruota

teritorijose, kurios dabar priklauso Lenkijai, bet anuomet jos buvo Vokietijos Reicho dalis. Tad kiekvienas, apsilankęs Osvencime, sieja jį su šią dieninę Lenkiją, nors Osvencime žuvo palyginti nedaug Lenkijos žydų ir, atrodo, nebuvo nužudytas nė vienas SSRS žydas. Taigi šis memorialinis simbolis neapima dviejų didžiausių aukų grupių.

Adekvatus holokausto suvokimas reikalautų į jo istorijos centrą perkelti *Operation Reinhard* — 1942 m. Lenkijos žydų žudynes. Lenkijoje buvo didžiausia žydų bendruomenė pasaulyje, Varšuva — svarbiausias žydų miestas. Ši bendruomenė buvo sunaikinta Treblinkoje, Bezece ir Sobibore. Nužudyta apie pusantro milijono, vien tik Treblinkoje — 780 863 žydai. Labai nedaug žmonių išgyveno šiuose trijuose mirties fabrikuose. Nors Bezece yra trečioji pagal svarbą (po Osvencimo ir Treblinkos) holokausto žudynių vieta, jis beveik niekam nežinomas. Šiame mirties fabrike žuvo 434 508 žydai, gyvi liko tik du ar trys. Dar apie milijonas Lenkijos žydų nužudyta kitais būdais, kai kurie žuvo Chelme, Maidaneke arba Osvencime, dar daugiau jų sušaudyta per akciją rytinėje šalies dalyje.

Iš viso nuo kulų žuvo tiek pat, o gal ir dar daugiau žydų negu dujų kameroje, bet atminimas tų, kurie buvo sušaudyti rytinėse vietovėse, išsityręs iš skausmingos atminties. Antroji pagal svarbą holokausto dalis yra masiniai sušaudymai Lenkijos rytinėje dalyje ir Sovietų Sąjungoje. Tai prasidėjo su SS *Einsatzgruppen* vykdytomis vyrų žydų žudynėmis 1941 m. birželį, jas pratęsė žydų moterų ir vaikų žudynės tų pačių metų rugpjūtį ir rugsėjį. Iki 1941 m. pabaigos vokiečiai (kartu su vietiniais pagalbininkais ir rumunų kareiviais) nužudė milijoną žydų Sovietų Sąjungoje ir Baltijos šalyse. Tai prilygsta bendram skaičiui žydų, nužudytų Osvencime per visą karą. Iki 1942 m. pabaigos vokiečiai (ir vėl su nemenka vietinių pagalba) nužudė dar 700 000 žmonių — SSRS žydų populiacija, patekusi nacių valdžion, nustojo egzistavusi.

Tarp SSRS žydų buvo garsių kronikininkų ir liudytojų, tokių kaip Vasilijus Grossmanas. Tačiau nei jam, nei kitiems neleista pateikti holokausto kaip akivaizdžiai žydiško įvykio. Grossmanas atrado Treblinką kaip žurnalistas, atvykęs su Raudonąja armija 1944 m. rugsėjį. Galbūt todėl, kad žinojo, ką vokiečiai padarė žydams jo gimtojoje Ukrainoje, jis nujautė, kas čia įvyko, ir parašė apie tai nedidelę knygą. Treblinką pavadino "pragaru" ir iškelė ją į karo bei viso XX a. centrą. Bet Stalinui masinės žydų žudynės turėjo atrodyti kaip "piliečių" kančios. Grossmanas padėjo rengti vokiečių nusikaltimų prieš SSRS žydus "Juodąją knygą", kurią sovietų valdžia vėliau uždraudė. Jei galima išskirti grupę, kuri labiausiai nukentėjo nuo vokiečių, klaidingai manė Stalinas, tai yra rusai. Taip stalinizmas užkirto kelią Hitlerio masines žudynes vertinti iš tikrosios perspektyvos.

Trumpai tariant, holokausto tvarka buvo tokia: *Operation Reinhardt*, šio kulkos, Osvencimas; arba Lenkija, Sovietų Sąjunga ir visa kita. Iš maždaug 5,7 milijono nužudytų žydų apie trys milijonai buvo prieš kario Lenkijos piliečiai, o kitas milijonas arba maždaug tiek — prieš kario sovietų piliečiai, tai sudaro 70% bendro aukų skaičiaus. Po Lenkijos ir SSRS daugiausia nužudyta Rumunijos, Vengrijos ir Čekoslovakijos žydų. Jei turėtume omenyje ir šiuos žmones, taps dar aiškiau, kad holokaustas koncentravosi Rytų Europoje.

Tačiau ir šis pataisytas holokausto vaizdas neatskleidžia viso vokiečių masinių žudynių politikos Europoje masto. Galutinis nuosprendis, kaip jį vadino vokiečiai, iš pradžių buvo tik vienas iš naikinimo projektų, kurių ketinta įgyvendinti po pergalės kare su Sovietų Sąjunga. Jei reikalai būtų susiklostę

taip, kaip tikė josi Hitleris, Himmleris ir Göringas, vokiečių pajėgos 1941–1942 m. žiemą būtų įgyvendinusios Bado planą. Kadangi Ukrainos ir Pietų Rusijos žemės ūkio produkcija buvo išgabenta į Vokietiją, apie 30 milijonų žmonių Baltarusijoje, Šiaurės Rusijoje ir kitur sovietų miestuose būtų mirę badu. Bado planas buvo tik *Generalplan Ost* preliudija — Sovietų Sąjungos vakarinės dalies kolonizacijos planas numatė sunaikinti dar 50 milijonų žmonių.

Vokiečiai vykdė politiką, atitinkančią šiuos planus. Iš Reicho aneksuotų žemių jie išvijo pusę milijono ne žydų kilmės lenkų. Himmleris buvo ypač nekantrus — įsakė pirmą *Generalplan Ost* dalį įgyvendinti Rytų Lenkijoje: buvo nužudyta dešimt tūkstančių lenkų vaikų ir šimtas tūkstančių suaugusiųjų. Vermachtas tikslingai privertė badauti dešimt milijonų žmonių per Leningrado blokadą ir dar apie šimtą tūkstančių marino badu Ukrainos miestuose. Maždaug trys milijonai nelaisvę patekusių sovietų karių mirė iš bado arba nuo ligų vokiškos karo belaisvių stovyklose. Šie žmonės buvo nužudyti tikslingai: kaip ir Leningrado blokados atveju, tai buvo sąmoningas žmonių marinimas badu. Jei nebūtų buvęs holokausto, visa tai laikytume baisiausiu karo nusikaltimu modernioje istorijoje.

Po antipartizaninių akcijų priedanga vokiečiai nužudė apie tris ketvirtadalius milijono žmonių, vien Baltarusijoje — apie 350 000, kiek mažesni, tačiau panašų skaičių — Lenkijoje ir Jugoslavijoje. Vokiečiai nužudė daugiau kaip šimtą tūkstančių lenkų malšindami Varšuvos sukilimą 1944 m. Jei nebūtų buvęs holokausto, šios "represijos" taip pat būtų laikomos vienais didžiausių karo nusikaltimų istorijoje. Iš esmės jos, kaip ir sovietų karo belaisvių marinimas badu, retai prisimenamos kitose šalyse, išskyrus tas, kurioms šitai buvo taikoma. Vokiečių okupacinė politika numatė ne žydų kilmės civilių žudymą ir kitais būdais, pavyzdžiui, nepakeliamai sunkiu darbu belaisvių stovyklose. Šie žmonės irgi buvo daugiausia iš Lenkijos ir Sovietų Sąjungos.

Per tris didžiausias masinių žudynių akcijas vokiečiai nužudė apie dešimt milijonų civilių, apie pusę jų buvo žydai. Tiek žydai, tiek ne žydai daugiausia buvo kilę iš tos pačios Europos dalies. Projektas išžudyti visus žydus buvo iš esmės realizuotas; projektas sunaikinti slavų populiaciją buvo įgyvendintas tik iš dalies.

Osvencimas yra tik holokausto įžanga, o pats holokaustas — tik galutinių Hitlerio tikslų sugestija. Grossmano romanai "Viskas teka...", "Gyvenimas ir likimas" puikiai atskleidžia tiek nacių, tiek sovietų terorą ir primena mums, kad netgi detaliausia vokiečių masinių žudynių politikos charakteristika nėra išsami kaip ir Europos kančių amžiaus viduryje istorija, nes išleidžia iš akių šalį, kurią Hitleris užvis labiausiai norėjo sunaikinti, kitą valstybę, kuri amžiaus viduryje irgi masiškai žudė europiečius, — Sovietų Sąjungą. Stalinizmo laikotarpiu, tarp 1928 ir 1953 m., sovietai nužudė, konservatyviausiais apskaičiavimais, daugiau kaip penkis milijonus europiečių. Tad kai kalbame, kiek iš viso europiečių civilių nužudyta XX a. viduryje, reikėtų turėti galvoje tris maždaug vienodo dydžio grupes: žydus, kuriuos nužudė vokiečiai, ne žydus, kuriuos nužudė vokiečiai, ir SSRS piliečius, kuriuos nužudė Sovietų valstybė. Dėsninga, kad vokiečių režimas žudė civilius, kurie nebuvo Vokietijos piliečiai, o sovietinis režimas daugiausia žudė civilius, kurie buvo SSRS piliečiai.

Sovietų represijos tapatinamos su gulagu, panašiai kaip nacių represijos — su Osvencimu. Gulagas, paremtas vergiško darbo siaubu, nebuvo masinių žudynių instrumentas. Jei sutinkame, kad masinės civilių žudynės yra esminis

tiek politinis, tiek etinis, tiek juridinis klausimas, tokį pat požiūrį teks taikyti ir gulagai, ir Osvencimui. Apie gulagą šiek tiek žinome, nes tai buvo darbo lagerių sistema, o ne tikslinis žudymo mechanizmas. Gulage buvo įkalinta apie 30 milijonų žmonių, jis sutrumpino beveik trijų milijonų iš jų gyvenimą. Vis dėlto didžioji dauguma tų, kurie buvo iš vežti į lagerius, grįžo gyvi. Būtent todėl, kad turime gulago literatūrą, kurios bene garsiausias kūrinys — Aleksandro Solženycino "Gulago archipelagas", galime pabandyti įsivaizduoti jo siaubą, panašiai kaip galime įsivaizduoti Osvencimo baisybes.

Kaip Osvencimas nukreipia mūsų žvilgsnį nuo dar didesnių Treblinkos žudynių, taip gulagas atitraukia dėmesį nuo sovietinės politikos, dėl kurios žmonės buvo žudomi tiesiai ir tikslingai: sušaudomi arba numarinami badu. Reikšmingiausios dvi stalininės žudymo politikos akcijos: kolektyvizacijos sukeltas badas 1930–1933 m. ir 1937–1938 m. represijos. Kol kas neaišku, ar 1930–1932 m. badas Kazachijoje buvo sukeltas tyčia, bet nustatyta, kad badu mirė daugiau kaip milijonas kazachų. Aiškiai žinoma, kad Stalinas 1932–1933 m. žiemą sąmoningai marino badu sovietinės Ukrainos gyventojus. Sovietų dokumentai liudija, kad 1932 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais buvo duota serija įsakymų, kuriuose akivaizdūs nusikalstami ketinimai ir žudymo intencijos. Galiausiai mirė daugiau nei trys milijonai sovietinės Ukrainos gyventojų.

Tai, ką skaitome apie stalinines represijas, irgi nukreipia nuo jų tikrosios esmės. Didysis romanas ir įstabiausi memuarai yra Arthuro Koestlerio "Vidudienio tamsa" ir Aleksandro Weissbergo "Kaltinamieji". Abiejuose pasakojama apie grupelę Stalino aukų — komunistinius miestų vadovus, išsilavinusius žmones, kai kurie iš jų buvo žinomi ir Vakaruose. Tai yra dominuojantis Didžiojo teroro vaizdinys, tačiau jis nėra teisingas. Per kompartijos elito, saugumo ir karininkų gretų valymą buvo atimtos 47 737 gyvybės kartu su dėmėmis.

Didžiausia šių represijų akcija — operacija 00447 buvo nukreipta labiausiai prieš "buožes", t.y. prieš valstiečius, jau ir taip pavergtus per kolektyvizaciją, atėmusią 386 798 gyvybes. Kelioms nacionalinėms mažumoms, kurios sudaro mažiau nei 2% SSRS gyventojų, teko daugiau nei trečdalis represijų padarinių. Per operaciją, prieš etninius lenkus, kurie buvo SSRS piliečiai, sušaudyta 111 091 žmogus. Iš 681 692 egzekucijų, įvykdytų už tariamus politinius nusikaltimus 1937 ir 1938 metais, operacijose prieš buožes nužudyta 633 955 žmonės, tai sudaro daugiau kaip 90% represuotųjų. Juos nužudė slapta, palaikydami bendrosios duobės ir užmiršo.

Osvencimo ir gulago akcentavimas nuvertina nužudytų europiečių skaičių, o žudynių geografiją perkelia į vokiečių Reichą ir Rusijos rytus. Kaip Osvencimas nukreipia mūsų žvilgsnį į Vakarų Europos aukas nacių imperijoje, taip gulagas ir liūdnai pagarsėję Sibiro lageriai atitraukia mūsų dėmesį nuo sovietinės žudymo politikos geografinio centro. Susitelkę ties Osvencimu ir gulagu, nesugebame pastebėti, kad per dvylikos metų laikotarpį, tarp 1933–ųjų ir 1944–ųjų, nacių ir sovietų masinių žudynių politika nusinėdė apie 12 milijonų aukų konkrečiame Europos regione, kuri daugiau ar mažiau apibrėžia šiandieninė Baltarusija, Ukraina, Lenkija, Lietuva ir Latvija. Bendresniu požiūriu, kai mąstome apie Osvencimą ir gulagą, įvardijame valstybes, kurios sukūrė juos kaip naikavimo sistemas, kalbame apie moderniąsias tironijas arba totalitarines valstybes. Tačiau tokie svarstymai apie Berlyno ir Maskvos politikos prielaidas yra linkę apeiti faktą, kad masinės žudynės daugiausia vyko Europos dalyse tarp Vokietijos ir Rusijos, bet ne pačioje Vokietijoje ir Rusijoje.

Geografinis, moralinis ir politinis Europos masinių žudynių centras yra Rytų Europa, pirmiausia Baltarusija, Ukraina, Lenkija ir Baltijos valstybės, žemės, patyrusios abiejų režimų žiaurumo politikos padarinius. Ukrainų ir baltarusių tautos, ypač žydai, bet ne jie vieni, nukentėjo labiausiai, nes šios žemės, kaip Sovietų Sąjungos dalis, patyrė ir siaubingas ketvirtojo dešimtmečio represijas, ir vokiečių žiaurumus penktajame. Jei Europa, kaip teigia Markas Mazoweris, buvo tamsus kontinentas, tai Ukraina ir Baltarusija atsidūrė tos tamsos epicentre.

Istoriniai svarstymai, kuriuos galima laikyti objektyviais — tokie kaip masinių žudynių aukų statistika, gali padėti atkurti prarastą istorinį balansą. Vokiečių kančios, valdant Hitleriui, nors jų mastas baisus, neatsiduria masinių žudynių istorijos centre. Net jei pridėsimė etninius vokiečius, kurie buvo nužudyti, kai traukėsi nuo Raudonosios armijos, žuvo per išvaramą iš Lenkijos ir Čekoslovakijos 1945–1947–aisiais ar per Vokietijos bombardavimą, bendras civilių vokiečių, nužudytų valdžios, skaičius bus palyginti nedidelis.¹

Pagrindinė tiesioginio žudymo aukos tarp Vokietijos piliečių buvo 70 000 "eutanazijai" pasmerktų ligonių ir 165 000 Vokietijos žydų. Pagrindinė vokiečių, nukentėusių nuo Stalino, aukos buvo Raudonosios armijos iš prievartautos moterys ir karo belaisviai, laikyti Sovietų Sąjungoje. Apie 363 000 vokiečių, taip pat veikiausiai ir apie 200 000 vengrų mirė iš bado ir nuo ligų sovietų nelaisvėje. Vokiečių pasipriešinimas Hitleriui visada kelia žiniasklaidos susidomėjimą, tačiau kartu derėtų prisiminti, kad kai kurie 1944 m. liepos pasikėsinimo nužudyti Hitlerį dalyviai buvo pagrindinė masinių žudynių figūros, pavyzdžiui, Arthuras Nebe vadovavo *Einsatzgruppe B*, dalyvavusiai žudynėse Baltarusijoje per pirmąją holokausto bangą 1941–aisiais, Eduardas Wagneris, Vermachto generolas, džiuguose laiškuose žmonai pabrėžė būtinybę netiekti maisto badaujantiems milijonams leningradiečių.

Sunku pamiršti Anos Achmatovos žodžius: "Rusų žemė mėgsta kraują." Tačiau apie rusų pasiaukojimą ir heroizmą, vėl garsiai skelbiamą Putino Rusijoje, reikia kalbėti platesniame istoriniame kontekste. Kaip ir kiti Sovietijos piliečiai, rusai iš tikrųjų buvo Stalino politikos aukos, tačiau jų nužudytą mažiau negu ukrainų ar SSRS lenkų, kitų tautinių mažumų atstovų. Per Antrąjį pasaulinį karą teroro imtasi rytinėje Lenkijoje ir Baltijos šalyse — teritorijose, kurias okupavo Sovietų Sąjunga. Garsiausias atvejis, kai 22 000 lenkų piliečių 1940 m. buvo sušaudyta Katynėje ir keturiose kitose vietose; dešimtys tūkstančių lenkų ir baltų mirė per deportacijas į Kazachstaną ir Sibirą arba netrukus po to, kai buvo iš tremti. Karo metais daug rusų nužudė vokiečiai, tačiau gerokai mažiau negu baltarusių ar ukrainų, jau nekalbant apie žydus. SSRS žuvo apie 15 milijonų civilių. Rusijoje karo metais vokiečiai nužudė maždaug vieną iš dvidešimt penkių civilių, palyginti su vienu iš dešimties Ukrainoje (ar Lenkijoje) ir vienu iš penkių Baltarusijoje.

Baltarusija ir Ukraina didžiąją karo dalį buvo okupuotos, vokiečių ir sovietų armijos du kartus pražygiavo per visą jų teritoriją, tiek atakuodamos, tiek atsitraukdamos. Vokiečių armija niekada nebuvo ilgam užėmusi tikrosios Rusijos didelės dalies. Net turint galvoje Leningrado apgultį ir Stalingrado suniokojimą, rusų civiliams tekusi kaina buvo mažesnė už tą, kurią sumokėjo baltarusiai, ukrainai ir žydai. Perdėtos Rusijos pretenzijos dėl aukų skaičiaus rodo, kad Baltarusiją ir Ukrainą ji traktuoja kaip Rusiją, o žydus, baltarusius ir ukrainus laiko rusais, — tai prilygsta kankinystės imperializmui, implicitiškai reikią pretenzijas į teritoriją, o eksplicitiškai — į aukas. Panašiai, kad būtų tokios linijos laikysis prezidento Dmitrijaus Medvedevo sudarytas komitetas,

kurio užduotis — užkirsti kelią Rusijos praeities "falsifikacijoms".

Ukrainos politikai prieš inasi Rusijos bandymams monopolizuoti bendras kančias, o Vakarų Europos stereotipus, skelbiančius, kad ukrainai kolaboravo su naciais per holokaustą, atremia iš keldami savo kančių naratyvą: milijonai ukrainų Stalino nurodymu buvo priversti mirti iš bado. Prezidentas Viktoras Juš čenka daro savo kraš tui meš kos paslaugą, skelbdamas deš imt milijonų bado mirčių ir tris kartus padidindamas nužudytų ukrainų skaičių, tačiau tikra tiesa, kad 1932–1933 m. badas, nusinešęs tris milijonus gyvybių, buvo suplanuotas tikslingai, prieš mus politinį sprendimą. Iš skyrus holokaustą, kolektyvizacijos sukeltas badas buvo didžiausia politinė nelaimė Europoje XX a. Nepaisant to, kolektyvizacija liko esminis sovietinio plė tros modelio elementas, kurį vė liau nukopijavo komunistinė s Kinijos režimas, nors to padarinius buvo galima numatyti, — per Mao Didįjį š uolį pirmyn badu mirė deš imt milijonų kinų.

Ukraina kaip maisto š altiniu domė josi ir Hitleris, ir Stalinas. Abu norė jo kontroliuoti ir eksploatuoti Ukrainos duoną ir savo politiniais sprendimais abu sukė lė bada: Stalinas visoje š alyje, Hitleris — apgultuose miestuose ir karo belaisvių stovyklose. Nemažai belaisvių ukrainų, badavusių tose stovyklose 1941–aisiais, jau buvo iš gyvenę badmetį 1933–aisiais. Vokietijos bado politika iš dalies paaiš kina, kodė l ukrainai buvo tokie paslaugūs kolaborantai per holokaustą. Liūdniausiai pagarsė jo ukrainai, saugoję mirties fabrikus Treblinkoje, Bezece ir Sobibore. Rečiau prisimenama, kad pirmaisiais tokiais rekrutais vokiečiai padarė į nelaisvę paimtus sovietų kareivius, kurie buvo laikomi belaisvių stovyklose. Jie iš gelbė jo keletą žmonių nuo bado mirties — vieno didžiausių nusikaltimų Rytuose tam, kad paverstų juos kito nusikaltimo — holokausto — bendrininkais.

Lenkijos istorija yra nesibaigiančios sumaiš ties š altinis. Lenkiją atakavo ir užė mē ne vienas, bet abu totalitariniai režimai tarp 1939 ir 1941 metų, kai nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga, anuomet sąjungininkė s, pasiglemžė jos teritoriją ir sunaikino didelę dalį inteligentijos. Lenkijos sostinė buvo ne vieno, bet dviejų didelių sukilimų prieš vokiečių valdžią vieta: 1943 m. įsiplieskė Varš uvos žydų geto sukilimas, po kurio getas buvo sunaikintas, o 1944 m. Lenkijos Armija Krajova surengė Varš uvos sukilimą, po kurio miestas buvo sulyngintas su žeme. Šiuos du esminius rezistencijos ir masinių žudynių pavyzdžius vokiečių žiniasklaida supainiojo ir 1994, ir 1999, ir 2004 m. rugpjūtį — per visus pastarųjų penkerių metų 1944–ųjų Varš uvos sukilimo minėjimus. Jis vė l bus minimas 2009–ųjų rugpjūtį.

Jei kuri nors Europos š alis atrodo nerandanti vietos š ių dienų Europoje, įstrigusi tarsi kitoje istorinė je akimirkoje, — tai Baltarusija, valdoma diktatoriaus Aleksandro Lukaš enkos. Nors Lukaš enka ignoroja sovietinius žudynių laukus savo š alyje ir ketina statyti greitkelį per mirties duobes Kuropatuose, vis dē lto kai kuriais atžvilgiais Europos istoriją jis prisimena geriau negu jo kritikai. Sovietų karo belaisvius marindama badu, š audydama ir dujų kameroose naikindama žydus, žudydama civilius per antipartizanines akcijas, vokiečių armija 1941–1944 m. laikotarpiu pavertė Baltarusiją mirtiniausia vieta pasaulyje. Pusė sovietinė s Baltarusijos gyventojų per Antrąjį pasaulinį karą buvo arba nužudyti, arba deportuoti — nieko panaš aus nepatyrė jokia kita Europos š alis.

Šios patirties atminimas, palaikomas dabartinio diktatoriš ko Baltarusijos režimo, padeda paaiš kinti nepasitikė jimą iniciatyvomis, ateinančiomis iš Vakarų. Tačiau vakarų europiečiai nustebtų sužinoję, kad Baltarusija buvo ne tik europinių masinių žudynių epicentras, bet ir partizanų antinacinių operacijų

bazė, o partizanai prisidė jo prie sąjungininkų pergalės. Keista, kad tokią šalią bandoma visiškai išstumti iš europiečių atminties. Tai, kad baltarusiai nedalyvauja diskusijose apie praeitį, yra aiškiausias ženklas, kokia praraja egzistuoja tarp atminties ir istorijos.

Kelia nerimą ir tai, kad nepaisoma ekonomikos faktoriaus. Nors masinių žudynių istorija turi nemažai bendra su ekonominiais skaičiavimais, atmintis užtemdo viską, kas rodytų, kad žudynės turėjo racionalų pagrindą. Ir nacių Vokietija, ir Sovietų Sąjunga ėjo ekonominio savipakankamumo keliu, vokiečiai norėjo suderinti pramonę su agrarine utopija, o SSRS, kad įveiktų barbarišką savo atsilikimą, griebėsi sparčios industrializacijos ir urbanizacijos. Abu režimai siekė ekonominės autarkijos didelėje imperijoje, abu siekė kontroliuoti Rytų Europą. Abu laikė Lenkijos valstybę istorine klaida, abu derlingą Ukrainos žemę vertino kaip neįkainojamą. Savo planuose skirtingas grupes jie apibrėžė kaip priešus, bet vokiečių planui išžudyti visus žydus pagal tikslo totalumą neprilygsta jokie sovietų užmojai. Svarbu pabrėžti, kad masines žudynes įteisinusi ideologija buvo taip pat ir ekonominės raidos vizija. Nepritekliaus pasaulyje, kur ypač stinga maisto, abu režimai masinį žudymą derino su ekonominiu planavimu.

Tą jie darė būdais, kurie šiandien atrodo šiuropūs ir visiškai nepriimtini, tačiau anuo metu juos daug kas palaikė, jais tikėjo. Maisto dabar netrūksta, bent jau Vakaruose, tačiau trūksta arba XXI a. pritrūks gėlo vandens, švaraus oro ir prieinamos energijos. Klimato pokyčiai gali atnaujinti bado grėsmę.

Jei masinių žudynių istorija duoda kokią nors bendrą politinę pamoką, tai ji moko sergėti to, ką galima pavadinti privilegijuota raida, t.y. valstybė bando įgyvendinti tokią ekonominę ekspansijos formą, kai nurodomos aukos ir raginama pelnytis iš mirties. Neatmestina galimybė, kad vienos grupės sunaikinimas būtų naudingas kitai grupei ar bent jau ji galėtų to norėti. Tai tokia politikos forma, su kuria Europa jau buvo susidūrusi ir gali vėl susidurti. Vienintelis tinkamas atsakymas būtų toks etinis išpareigojimas individui, kad jo gyvybė būtų vertingesnė už jo mirtį, tada tokio pobūdžio schemos taps neišvairduojamos.

Šių dienų Europa yra nuostabi būtent dėl gebėjimo derinti klestėjimą, socialinį teisingumą ir žmogaus teises. Ji galbūt labiau nei kuri kita pasaulio dalis bent šiuo metu yra įgijusi imunitetą beširdiškam instrumentiniam ekonominės plėtros siekiui. Vis dėlto jos atmintis turi keletą keistų atotrūkių nuo istorijos, nors dabar istorija reikalinga galbūt labiau nei kada nors anksčiau. Nesena Europos praeitis galėtų tapti nuoroda į netolimą kitos pasaulio dalies ateitį. Tai dar viena priežastis, kodėl sąsąskaitas su praeitimi reikia suvesti labai teisingai.

¹ Iš 12 milijonų vokiečių, išvarytų iš Rytų Europos karo pabaigoje, didžioji dauguma buvo iš Čekoslovakijos (3,5 milijono) ir Lenkijos (7,8 milijono). Didesnė antrosios grupės dalis buvo iš žemių, kurias sąjungininkai atėmė iš nugalėto Reicho ir priskyrė Lenkijai. Apie pusę iš 12 milijonų pabėgėlių, pusė buvo deportuoti — nors tiksliai suskirstyti neįmanoma, nes dalis pabėgėlių grįžo ir buvo vėl deportuoti. 1944 m. pabaigoje–1945 m. pradžioje maždaug šeši milijonai vokiečių pabėgėlių, prieš išžengiant Raudonajai armijai, būtent tada žuvo daugiausia — apie 600 000 vokiečių pabėgėlių. Dauguma jų paprasčiausiai atsidūrė tarp dviejų armijų, kai kuriuos tikslingai nužudė sovietų kareiviai arba jie žuvo sovietų lageriuose. Žudė tiek čekai, tiek lenkai. Atsakomybė už šiuos nusikaltimus tenka Hitleriui, nes vokiečių valdžia nesugebėjo laiku jų evakuoti. Pokarinės vokiečių deportacijos — tiesioginis Hitlerio karo rezultatas — buvo čekoslovakų, lenkų, sovietų, britų, amerikiečių projektas. Okupuotos Lenkijos ir Čekoslovakijos vadovai, būdami tremtyje, dar karo metu pareiškė norintys, kad pokariu vokiečių skaičius jų žemėje būtų kuo mažesnis, o

sajungininkai sutiko, kad vokiečiai po karo būtų perkelti. Winstonas Churchillis rekomendavo "apsiži varinti", sąjungininkų Kontrolės taryba paskelbė oficialų planą perkelti šešis milijonus vokiečių. Nekomunistinė Čekoslovakijos vyriausybė gavo Stalino pritarimą išvyti savo šalies vokiečius, tą palaimino ir Churchillis su Rooseveltu. Lenkiją kontroliavo sovietai, tačiau ir lenkų bet kuri valdžia būtų vokiečius išvarysi. Lenkų komunistai priėmė Stalino pasiūlymą, kad Lenkija gerokai pasistūmėtų į Vakarų, o tai reiškė didesnę vokiečių skaičiaus išvaramą, nei būtų norėję demokratinės Lenkijos politikai. (Tai reiškė ir lenkų deportaciją iš rytinės prieškarinės Lenkijos pusės, kurią aneksavo sovietai. Apie milijonas šių lenkų įsikūrė žemėse, iš kurių buvo išvaryti vokiečiai.) Nuo 1945 m. gegužės iki gruodžio Lenkijos ir Čekoslovakijos valdžia apie du milijonus vokiečių perkėlė kitapus savo šalies sienų. Nuo 1946 m. sausio Lenkijos ir Čekoslovakijos valdžia toliau vertė vokiečius išvykti, o britų, sovietų ir amerikiečių pajėgos pasirengė juos priimti savo okupacinėse zonose Vokietijoje. 1946 ir 1947 m. sovietai savo zonoje priėmė kiek daugiau nei du milijonus, britai — apie 1,2 milijono, amerikiečiai — 1,4 milijono vokiečių. Po to deportacijos sulėtėjo. Nors išvaramas reiškė kolektyvinės atsakomybės taikymą, buvo susijęs su baisiu elgesiu ir didžiuliu vokiečių civilių mirtingumu — apie 600 000 mirčių iš 12 milijonų, — vis dėlto negalima to prilyginti kitiems čia aptartiems įvykiams. Įstrigę baisaus karo, vykdytojų vardu, pabaigoje, kai sąjungininkai susitarė dėl sienų pertvarkymo ir deportacijos, šie vokiečiai nebuvo apskaičiuotos stalininės politikos aukos, jų išvaramo negalima prilyginti terorui ar tyčia sukeltam badui.

Published 2009-08-11

Original in English

Translation by Almantas Samalavičius

Contribution by Kultūros barai

First published in *The New York Review of Books*, July 16, 2009

(c) Timothy Snyder/NYREV, Inc.

(c) Eurozine